

دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، سال سوم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۳، صفحات ۱۳۸-۱۰۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۷/۱۵

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۳/۱۱/۱۲

تحلیل جامعه‌شناختی تفاوت‌های جنسیتی نگرش‌های زیست‌محیطی در ایران (بر طبق داده‌های موج پنجم پیمایش ارزش‌های جهانی)

صادق صالحی^۱

بهنام لطفی^۲

چکیده

مقاله حاضر به تحلیل تأثیر جنسیت بر نگرش‌های زیست‌محیطی می‌پردازد. این‌که آیا نگرش‌های زیست‌محیطی در بین مردان و زنان تفاوت دارد یا خیر سؤال اصلی تحقیق را تشکیل می‌دهد. پشتوانه نظری تحقیق دیدگاه اکوفمینیسم است که استدلال‌هایی را مبنی بر تفاوت‌های بنیادی محیط‌زیست‌گرایی مردان و زنان مطرح می‌کند و مسایل و رفتارهای غیرمسئولانه زیست‌محیطی را بازتاب تسلط مردان و بی‌توجهی آنان به حفظ طبیعت می‌داند. به اعتقاد اکوفمینیسم‌ها زنان رابطه و پیوند قوی، خاص و ضروری با طبیعت دارند و نسبت به مردان به مشکلات محیط‌زیست پاسخگوتر و حساس‌تر هستند. روش این پژوهش تحلیل ثانویه است که بر روی موج پنجم «پیمایش ارزش‌های جهانی» انجام شده است. با استفاده از تحلیل عامل اکتشافی به شاخص‌سازی گویه‌های مرتبط با محیط‌زیست در پیمایش فوق پرداختیم که در نتیجه سه شاخص «اهمیت زیست‌محیطی»، «حساسیت زیست‌محیطی محلی» و «حساسیت زیست‌محیطی جهانی» استخراج شد. یافته‌ها نشان می‌دهد از نظر حساسیتی که افراد نسبت به محیط‌زیست جامعه خود و نیز جهانی که در آن زندگی می‌کنند دارند، بین نگرش زنان و مردان تفاوت معناداری دیده نمی‌شود. اما در مورد اهمیت نسبت به مسایل زیست‌محیطی و نگرش معطوف به عمل و رفتار، بین زنان و مردان تفاوت معناداری مشاهده شده است.

واژگان کلیدی: نگرش‌های زیست‌محیطی، جنسیت، اکوفمینیسم، پیمایش ارزش‌های جهانی و تحلیل ثانویه

Email: s.salehi@umz.acir

Email: blotf66@gmail.com

۱- استادیار جامعه‌شناسی محیط‌زیست، دانشگاه مازندران

۲- نویسنده مسئول؛ دانشجوی دکتری علوم اجتماعی، دانشگاه مازندران

مقدمه

انسان در طول تاریخ حیات خویش، همواره در محیط‌زیست تصرف کرده و آن را مطابق نیاز و سلیقه خود، تغییر داده است و برعکس، طبیعت به اشکال گوناگون در توسعه و رشد فرهنگی بشر، تأثیر بسزایی داشته است. محیط‌زیست پیرامون انسان‌ها میراثی گرانبها، سرمایه‌ای عظیم و امانتی است که از گذشتگان به‌جای مانده است و بشر امروز باید با رفتار اجتماعی مناسب و توأم با احساس مسئولیت، آن را به‌صورت مطلوب به آیندگان بسپارد. حفظ محیط‌زیست به‌عنوان یک تلاش جمعی، نیازمند ایجاد نگرش دغدغه‌مدارانه در مردم است. پیش از تلاش جدی در این خصوص، باید دانست این نگرش نسبت به محیط‌زیست تحت تأثیر چه عواملی قرار می‌گیرد؟ در این مقاله سعی می‌شود با کمک داده‌های موجود پیمایش ارزش‌های جهانی^۱ که در سطح بین‌المللی جمع‌آوری شده است، به تحلیل یکی از عوامل مؤثر بر نگرش‌های زیست‌محیطی در ایران پرداخته شود.

«پیمایش ارزش‌های جهانی» یک پژوهش جهان‌مقیاس، راجع به دگرگونی‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که با مدیریت رونالد اینگلههارت^۲ اجرا می‌شود. این پروژه شامل پیمایش‌هایی با نمونه‌های ملی است که راجع به ارزش‌ها و اعتقادات بنیادین مردم در بیش از ۶۵ کشور در هر شش قاره جهان اجرا می‌شود و تقریباً ۸۰ درصد جمعیت جهان را تحت پوشش قرار می‌دهد. این پروژه بر اساس «پیمایش ارزش‌های اروپایی»^۳ طراحی گردید که نخستین بار در سال ۱۹۸۱ اجرا شد. این پژوهش شواهدی از دگرگونی‌های تدریجی و در عین حال فراگیر در آنچه مردم از زندگی خود می‌خواهند به‌دست می‌دهد و سوبه‌های اساسی این دگرگونی‌ها را تا اندازه‌ای پیش‌بینی‌پذیر ساخته است. این پروژه، که از طریق یک شبکه جهانی از دانشمندان علوم اجتماعی با خاستگاه محلی اجرا و با ترکیب اعضای از تمام مناطق جهان هدایت می‌شود، به بیش از ۳۰۰ عنوان و به ۱۶ زبان منتشر

1- World Values Survey

2- Ronald Inglehart

3- European Values Survey

گردیده است. این پیمایش در طی پنج موج انجام شده که موج ششم آن نیز در دست اجراست. موج اول این طرح بین سال‌های ۱۹۸۱ تا ۱۹۸۴، موج دوم از ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۳، موج سوم از ۱۹۹۴ تا ۱۹۹۹، موج چهارم از ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۴ و موج پنجم آن از ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۸ انجام شد. قابل ذکر است که موج پنجم پیمایش ارزش‌های جهانی (WVS)، که در مقاله حاضر مورد استفاده قرار می‌گیرد، هم‌چون امواج پیشین در همه کشورها اجرا نشد.

طرح مسأله

پرداختن به نگرش افراد نسبت به محیط زیست اطرافشان و نیز اهمیت و حساسیتی که آنها برای این محیط قایل هستند، با توجه به تأثیراتی که بر رفتار و عمل آنها در مورد با محیط‌زیست دارد، محل دقت و توجه است. جوامع انسانی با داشتن فعالیت‌های اجتماعی و خصلت‌های فرهنگی مختلف، ارزش‌ها و نگرش‌های متفاوتی نسبت به محیط‌زیست دارند (جانسون، ۲۰۰۴). این تفاوت‌ها از محیطی به محیط دیگر و از کشوری به کشور دیگر قابل مشاهده است. در مقام تبیین نیز شناخت عوامل مؤثر بر شکل‌دهی این نگرش‌ها اهمیت بسیار دارد. بسیاری بر این باورند که مشکلات زیست‌محیطی در ارزش‌ها و باورهای اجتماع ریشه دارد و به همین دلیل باید دانست که افراد اجتماع نسبت به بوم‌شناسی چگونه فکر می‌کنند، درباره آن چه چیزی می‌دانند و نسبت به آن، چه احساسی دارند (دنگ، ۲۰۰۶). نگرش‌های زیست‌محیطی مهم هستند؛ زیرا اغلب اوقات، و نه همیشه، رفتاری را تعیین می‌کنند که باعث افزایش یا کاهش کیفیت محیط‌زیست می‌شود. این نگرش‌ها با حوادث جاری زندگی، بالا و پایین می‌شود و بر اساس جنسیت، موقعیت اقتصادی-اجتماعی، ملیت، سکونت در شهر یا روستا، مذهب، دیدگاه‌های سیاسی، ارزش‌ها، ویژگی‌های شخصیتی، تجربیات، تحصیلات و دانش زیست‌محیطی تغییر می‌یابد (گیفورد و سوسمن، ۲۰۱۲). البته در این مقاله به دنبال بررسی دانش زیست‌محیطی افراد نیستیم و بیشتر به نگرش زیست‌محیطی آنها توجه داریم.

مفهوم دیگری که در این حوزه محل توجه است «رفتار زیست‌محیطی» است. می‌توان گفت سلسله‌مراتب و مسیر تأثیر علی این سه مفهوم، از دانش به نگرش و از نگرش به رفتار است. به بیان دیگر اطلاعات و دانشی که فرد نسبت به محیط‌زیست اطرافش پیدا می‌کند، نوع نگرش او را به این محیط شکل می‌دهد و اثر این نگرش به‌طور مشخص در رفتار فرد ظهور و بروز پیدا می‌کند. اما این مسیر علی همیشه به این شکل تحقق نمی‌یابد؛ به‌ویژه در زنجیره پایانی آن، گاهی افراد دارای نگرش یکسان به محیط زیست، همیشه رفتارهای یکسانی در برخورد با آن ندارند. با این وجود نگرش افراد به محیط زیست به‌عنوان حلقه واسط این زنجیره، همواره مهم تلقی می‌شود. هرچند همیشه نمی‌توان با تغییر در نگرش‌ها و دیدگاه‌های مردم در رفتار و عادات آنها هم تغییراتی ایجاد کرد. اگر نگرش به اندازه کافی قوی باشد و در وجدان و روح افراد کاملاً درونی شده باشد، نهایتاً در شکل‌گیری رفتار آنان مؤثر خواهد بود. بنابراین، نگرش افراد به محیط‌زیست اطرافشان همواره مورد توجه خواهد بود. مباحث فوق نشانگر اهمیت تحلیل عوامل مؤثر بر نگرش افراد نسبت به محیط زیست نیز است. با این توضیحات باید گفت مقاله حاضر به دنبال بررسی یکی از این عوامل یعنی جنسیت است.

باید دانست نگرش زیست‌محیطی برخلاف رفتار زیست‌محیطی، که مجموعه‌ای از کنش‌های افراد جامعه نسبت به محیط‌زیست است، تفکر، احساس و جهت‌گیری ذهنی افراد را درباره محیط‌زیست نشان می‌دهد. در قدیمی‌ترین مدل‌ها، که به مدل خطی رفتار محیط‌گرایانه^۱ معروف است، رابطه بین این متغیرها خطی است. بدین صورت که دانش زیست‌محیطی^۲ به پیدایش نگرشی زیست‌محیطی^۳ منجر می‌شود. به‌طوری که فرد با آگاهی زیست‌محیطی^۴ و توجهات و نگرانی‌های زیست‌محیطی^۵ بیشتر، در نهایت رفتاری معطوف

1- Linier model of Environmental behavior

2- Environmental knowledge

3- Environmental attitude

4- Environmental awareness

5- Environmental concern

به محیط‌زیست پیدا می‌کند. فرض این مدل بر این است که افراد آموزش‌دیده درباره مسایل زیست‌محیطی، ممکن است به صورت داوطلبانه رفتارهای محیط‌گرایانه انجام دهند (نواح و فروتن‌کیا، ۱۳۹۰: ۷۱). با توجه به اهمیت تفاوت بین نگرش و رفتار زیست‌محیطی، در ادامه این موضوع بیشتر توضیح داده خواهد شد. رابطه میان نگرش و رفتار زیست‌محیطی، خود از موضوعات محل بحث است. کاسیر، ولفینگ و فورر (۱۹۹۹) نگرش‌های زیست‌محیطی را به‌عنوان یک عامل پیش‌بینی‌کننده قوی از رفتار مسئولانه زیست‌محیطی دانستند. در حالی که در مطالعات قبلی بر سر اینکه به احتمال بیشتر، افراد با نگرانی زیاد نسبت به محیط زیست در رفتار مسئولانه زیست‌محیطی مشارکت دارند، اجماعی کلی وجود داشت؛ اما سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که چرا افراد در انجام رفتار مسئولانه زیست‌محیطی با شکست مواجه می‌شوند، در حالی که نگرش‌های آنها حمایت از حفاظت زیست‌محیطی را مدنظر دارد؟ در واقع باید گفت همواره بین نگرش و رفتار زیست‌محیطی ارتباط مستقیم مشاهده نمی‌شود؛ و یا این‌که تنها بین این دو ارتباط ضعیفی برقرار است (هینی و دیگران، ۱۹۹۵).

تارانت و کوردل (۱۹۹۷) بررسی کردند که چرا در بسیاری موارد، نگرش‌ها، پیش‌بینی‌کننده رفتار افراد نیستند؟ آنها به این نتیجه رسیدند که ممکن است علت این امر براساس سه عامل ویژگی‌های نگرش، تفاوت در اندازه‌گیری‌های نگرش مورد استفاده محققان و عوامل خارجی (شامل رفتار هنجاری، عوامل موقعیتی و فقدان تجانس میان نگرش‌های خاص و یا متغیرها و رفتارهای واقعی) باشد. اگرچه امروزه بسیاری از مردم خود را طرفدار محیط‌زیست می‌دانند، اما بر اساس نگرش‌های مثبت خود، رفتارهای مثبت در جهت حفظ محیط‌زیست انجام نمی‌دهند (صالحی و آقامحمدی، ۱۳۸۹: ۹۴). نوردلاند و گارویل (۲۰۰۲) معتقدند که دلیل احتمالی این امر، تعارض بین منافع شخصی کوتاه‌مدت و منافع جمعی بلندمدت است. در این راستا باید عوامل دیگری را نیز مورد توجه قرار داد که یکی از آنها می‌تواند جنسیت افراد باشد. در واقع جنسیت ممکن است نگرش‌های متفاوتی را

در افراد نسبت به محیط زیست ایجاد کند که این موضوع متعاقباً رفتار آنها را در قبال محیط زیست نیز تحت تأثیر قرار خواهد داد (همان).

پیشینه پژوهش

عمده تحقیقات موجود در باره نگرش‌های زیست‌محیطی، این متغیر را به‌عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته‌اند. با وجود این بر اساس بررسی مجموعه تحقیقاتی که تأثیر عوامل مختلف بر نگرش زیست‌محیطی به‌عنوان متغیر وابسته مورد تحلیل قرار داده‌اند، می‌توان به یک تقسیم‌بندی در این رابطه را دست یافت. اگر با کمی اغماض از متغیرهای سطح میانه در این حوزه صرف‌نظر کنیم، می‌توان عوامل مؤثر بر نگرش‌های زیست‌محیطی را در دو سطح خرد و کلان تقسیم‌بندی نمود؛

جدول شماره ۱ متغیرهای تأثیرگذار بر نگرش‌های زیست‌محیطی بر اساس مبانی نظری موجود

تیبیین‌کننده‌های سطح خرد	تیبیین‌کننده‌های سطح کلان
جنسیت	سرمایه اجتماعی
سن	مشارکت اجتماعی
تحصیلات	نگرش‌های سیاسی
محل سکونت	نگرش‌های دینی
---	دانش زیست‌محیطی

اغلب پژوهش‌های صورت گرفته روی نگرش‌های زیست‌محیطی شامل مفاهیمی از آگاهی، حساسیت، نگرانی، باورها و احساسات زیست‌محیطی است (اورس و گالوای؛ ۲۰۰۴).

در باب عوامل مؤثر بر نگرش‌های زیست‌محیطی برخی مطالعات، اثر جمعیت‌شناختی و خصوصیات فردی را روی نگرش‌های زیست‌محیطی بررسی کردند. وانلیر و دانلاپ (۱۹۸۰) پنج مورد سن، طبقه اجتماعی، محل سکونت، عوامل سیاسی و جنسیت را در مطالعه خود

بررسی کردند که برای بیان بهتر مفهوم نگرش‌های زیست‌محیطی، استفاده شدند. به بیان دیگر این متغیرها تبیین‌کننده‌های تفاوت نگرش‌های زیست‌محیطی در بین افراد هستند.

اکثر مطالعات صورت گرفته، موافق این امر هستند که سن با مفهوم نگرش زیست‌محیطی ارتباطی عکس دارد؛ بدین ترتیب که افراد جوان‌تر، نسبت به افراد مسن‌تر نگرانی و حساسیت زیست‌محیطی بیشتری دارند (مالکیس و گراسمیک، ۱۹۷۷؛ وان لیر و دانلاپ، ۱۹۸۰). از طرفی، نگرانی زیست‌محیطی به‌طور مثبت با آموزش، میزان درآمد و قدر و منزلت مرتبط به شغل نیز مرتبط است. این روند در مطالعات محققانی چون وانلیر و دانلاپ (۱۹۸۰) و مازلو (۱۹۷۰) نیز دیده می‌شود. همچنین، در این مطالعات بیان شده است که افراد از طبقات اجتماعی پایین‌تر، به اندازه افراد طبقات میانی و بالاتر نگران محیط زیست خود هستند. همچنین افراد با سطح تحصیلات بالاتر حساسیت و نگرانی زیست‌محیطی بالاتر دارند. رابطه میان میزان درآمد و نگرش زیست‌محیطی نیز مثبت است. همچنین ساکنان شهری به نسبت ساکنان روستایی، بیشتر نگران مسایل زیست‌محیطی هستند (وان لیر و دانلاپ، ۱۹۸۰؛ ترمیلای و دانلاپ، ۱۹۷۸). چون ساکنان شهری، بیشتر در معرض آلودگی و دیگر انواع زوال زیست‌محیطی قرار دارند. بهسازی‌های زیست‌محیطی مستلزم گسترش فعالیت‌ها و قوانین و رویه‌هاست. از طرفی، بهسازی‌های زیست‌محیطی اغلب نیازمند فعالیت و اقدامات نوآورانه است.

متغیر دیگری که به نوعی تبیین‌کننده تفاوت نگرش زیست‌محیطی در بین افراد است مشارکت اجتماعی آنان است. برخی تحقیقات نشان داده است افرادی که عضو انجمن‌ها و یا تشکل‌های زیست‌محیطی هستند، نگرشی مثبت و همسوتر با محیط‌زیست دارند (بوداک و دیگران، ۲۰۰۵). این سؤال که آیا به‌طور کلی مشارکت در شبکه‌های اجتماعی (رسمی و غیررسمی) می‌تواند بر نگرش‌های زیست‌محیطی اثرگذار باشد می‌تواند بررسی شود. در واقع آیا افزایش مشارکت اجتماعی باعث ایجاد نگرش‌های زیست‌محیطی مطلوب‌تر در افراد می‌شود؟ سرمایه اجتماعی نیز که با مفهوم مشارکت اجتماعی بی‌ارتباط نیست بر نگرش‌های

زیست‌محیطی اثر دارد. به طور کلی سرمایه اجتماعی و ابعاد مختلف آن همچون اعتماد نهادی و عمومی و نیز عضویت مدنی، طبق یافته‌های تحقیقات مختلف بر رفتار زیست‌محیطی اثرگذار بوده است (صالحی و امامقلی، الف، ۱۳۹۱: ۹۱).

تحقیقاتی که به‌طور مشخص تأثیر جنسیت بر نگرش‌های زیست‌محیطی را مطالعه کرده‌اند زیاد نیستند. در برخی کشورها چنین تحقیقاتی در سطح ملی انجام شده است. اما در ایران تحقیقاتی که موضوع فوق را به‌طور دقیق تحلیل و بررسی کنند بسیار اندک هستند. نکته دیگر این‌که همه آنها در سطح یک یا چند شهر انجام گرفته‌اند. در حالی که در مقاله حاضر دامنه تحلیل موضوع وسیع‌تر است.

مبانی نظری

در ابتدا باید به دنبال تحلیل این موضوع باشیم که چه عواملی باعث ایجاد نگرش‌های مختلف نسبت به محیط‌زیست در بین افراد می‌شود؟ برای تبیین تفاوت‌های موجود در نگرش افراد نسبت به محیط‌زیست، متغیرهای زیادی وجود دارد که به لحاظ نظری می‌تواند بر این نگرش اثرگذار باشد. در سطحی کلان‌تر این‌که چه عواملی باعث می‌شود نگرش‌های زیست‌محیطی در یک کشور پایین و در کشور دیگر بالا باشد، محل توجه است. در این بخش سعی می‌شود از خلال مباحث نظری پیرامون موضوع فوق به فرضیه اصلی تحقیق حاضر برسیم.

واسک (۲۰۰۸) بیان کرد که بعد عاطفی نگرش به وضعیت روانی و احساسی خاصی اشاره دارد. بعد شناختی نگرش به ادعای فردی، دانش موضوع اندازه‌گیری شده و در این مورد خاص، به مسایل زیست‌محیطی اشاره دارد. بعد نهایی نگرش، نگرش مبتنی بر اقدام است که به تعهد لفظی همراه با نگرش اشاره دارد که می‌تواند به عنوان آمادگی برای انجام یا تعهد به حمایت از تنوع اقداماتی که بر کیفیت زیست‌محیطی در مقیاسی وسیع اثرگذارند توصیف شود. نگرش‌ها، باورها، ارزش‌ها و ارزیابی‌هایی در مورد موضوع مورد نظر شکل

می‌گیرند. ارزیابی یک موضوع به چارچوب و درکی که از آن می‌شود، بستگی دارد. برخلاف ارزش‌ها و باورها، نگرش‌ها می‌توانند در میزان قدرت، متنوع و متعدد باشند (سمیراپور و سعادت‌یار، ۱۳۹۱: ۲۰۱).

برخی محققان اصطلاح نگرانی زیست‌محیطی^۱ را به‌عنوان یک ارزیابی یا نگرشی نسبت به حقایق، رفتار خود فرد یا رفتار دیگران همراه با پیامدهایی برای محیط زیست تلقی می‌کنند (فرانسون و گارلینگ، ۱۹۹۹). در حال حاضر، نگرانی‌های زیست‌محیطی به‌عنوان یکی از جنبه‌های نگرش‌های زیست‌محیطی تلقی می‌گردد که به‌طور خاص به افرادی اشاره دارد که نگران مسایل زیست‌محیطی مربوط هستند. در واقع نگرانی‌های زیست‌محیطی به بخشی از نگرش‌های زیست‌محیطی اشاره دارند که به میزان آگاهی افراد از مشکلات مربوط به محیط‌زیست و تلاش‌هایی که برای حل این مشکلات می‌کنند، مرتبط است (دانالپ و جونز، ۲۰۰۲: ۴۹۲).

در باره مقایسه نگرانی زیست‌محیطی و نگرش زیست‌محیطی باید گفت که نگرانی زیست‌محیطی، کلیت ایده‌ها در مورد حفاظت، کنترل و تداخل با محیط زیست طبیعی و مصنوعی است. میزان آگاهی‌ای که افراد از مشکلات مربوط به محیط‌زیست دارند و حمایت از تلاش‌هایی برای حل آنها و یا نشان دادن تمایل به همکاری شخصاً برای راه‌حل خودشان و نیز تحت تأثیر قرار گرفتن همراه با باورهایی در مورد مشکلات زیست‌محیطی. در حالی که نگرش زیست‌محیطی مجموعه‌ای از باورها و یک ارزیابی کلی، تمایل و عدم تمایل برای برخی جنبه‌های محیط‌زیست است که آثار روشن و مستقیم دارند. مجموعه‌ای از باورها و آثار و تمایلات رفتاری فرد در مورد محیط زیست مرتبط به فعالیت‌ها یا مسایل نیز نگرانی برای کیفیت زیست‌محیطی یا نگرانی زیست‌محیطی مرتبط است (بارکر، ۲۰۱۰).

1- Environmental Concern

از جمله متغیرهای مهم برای پیش‌بینی نگرش و رفتار انسان نسبت به محیط، دانش فرد درباره مسایل زیست‌محیطی است. در واقع فرض بر این است که دانش فرد از واقعیت‌های خاص، نگرش به آنها را متأثر می‌سازد (فردوسی و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۵۴). برای نمونه آیزن بیان می‌کند که اگر افراد قانع شوند که عوامل خاصی در نابودی محیط نقش دارند، آنها نگرش منفی به آن خواهند داشت و دانش انسان به محیط، نوع نگرش وی به محیط را متأثر می‌سازد (نقل از کایسر، ۱۹۹۹). برخی پژوهشگران معتقدند که دانش یا اطلاعات از پیش‌شرط‌های ضروری برای هر نگرشی است (کایسر و دیگران، ۱۹۹۹: ۱-۱۹؛ استوتزمن و گرین، ۱۹۸۲). به بیان دیگر افرادی که در مورد مسایل زیست‌محیطی آگاهی بیشتری دارند، به محیط‌زیست و مسایل آن نیز بیشتر حساس می‌شوند (صالحی و امامقلی، ب، ۱۳۹۱: ۱۲۷). بنابراین دانش زیست‌محیطی نیز متغیری تبیین‌کننده در مورد نگرش زیست‌محیطی است. البته دانش درباره مسایل محیطی ضرورتاً پرورش‌دهنده نگرش‌های زیست‌محیطی مثبت نیست؛ بلکه نگرش‌های محیطی مبتنی بر منابع متفاوت اطلاعاتی هستند و یکی از منابع نگرش می‌تواند دانش فرد نسبت به مسایل زیست‌محیطی باشد (کانار، ۲۰۰۲).

دین و به‌طور خاص‌تر دینداری نیز از جمله عوامل مؤثر بر نوع نگرش افراد نسبت به محیط‌زیست است. در کتب و تعالیم اسلامی انسان به‌عنوان اشرف مخلوقات و برتر از همه موجودات مطرح می‌شود؛ ولی از سوی دیگر محیط به‌عنوان وسیله‌ای جهت تعالی روح انسان نگریسته می‌شود و انسان را به حفظ آن تشویق می‌کنند که این می‌تواند به تعارض در نگرش افراد به محیط منجر شود (فردوسی و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۶۲). البته عمده تحقیقات در این زمینه نشان می‌دهد که دینداری بر نگرش‌های زیست‌محیطی تأثیر مثبت دارد.

همان‌طور که در بخش پیشینه پژوهش ذکر شد برخی مطالعات، اثر جمعیت‌شناختی و خصوصیات فردی را روی نگرش‌های زیست‌محیطی بررسی کردند. یکی از مهم‌ترین موارد در این حوزه تأثیر جنسیت بر نگرش‌های زیست‌محیطی است که در مقاله حاضر تحلیل خواهد شد. مطالعات پیرامون پایداری و محیط‌زیست نشان داده است که نوع نگرش به

محیط‌زیست، موضوعی وابسته به جنسیت است. به عبارت دیگر، نگرش‌های زیست‌محیطی در مردان و زنان می‌تواند بسیار متفاوت و بعضاً مخالف باشد (احمدوند و نوری‌پور، ۱۳۸۹: ۲). مکاوی (۱۹۷۰) در مطالعه خود نشان داد که مردان بیش از زنان نگران مشکلات زیست‌محیطی‌اند. از طرفی، پاسون و لانسبوری (۱۹۷۰) اظهار داشتند که زنان، بیشتر نگران حفاظت از کیفیت زیست‌محیطی هستند، در حالی که مردان نگران مشاغل و رشد اقتصادی‌اند. برخی تحقیقات نیز با مقایسه نگرش زیست‌محیطی زنان و مردان در مناطق مختلف دنیا، وجود تفاوت معنادار در نگرش به محیط‌زیست بین زنان و مردان را تأیید کرده‌اند (پراها‌لادا و امیدوار، ۲۰۰۶). این موضوع عمدتاً از دیدگاه اکوفمینیسم^۱ قابل تحلیل است.

به‌طور ساده اکوفمینیسم مجموعه دیدگاه‌هایی است که پیوند بین سازمان اجتماعی جنسیت و راه‌هایی را، که جوامع به‌وسیله آن براساس احترام به طبیعت سازمان می‌یابند، مورد توجه قرار می‌دهد و مهم‌ترین تلاش آن، فهم انواع چندگانه تسلط اجتماعی است (کادورث، ۲۰۰۵: ۱). اکوفمینیسم تلاش‌های انتقادی، نظری و عملی زیادی برای فهم و مقاومت در برابر تسلط به هم و مرتبط به زنان و طبیعت داشته‌اند. این اصطلاح به فمینیست فرانسوی فرانکو ابونه^۲ در ۱۹۷۴ متعلق است و به ابزاری مفید برای ارتباط اعتراض زنان و بحران محیط‌زیست تبدیل شده است. تحلیل پیوند انتقادی بین میلیتاریسم، جنسیت‌گرایی^۳، طبقه‌گرایی، نژادپرستی و تخریب محیط‌زیست هسته اصلی اکوفمینیسم را تشکیل داده است. اکنون اکوفمینیسم بیانگر تلاش جمعی زنان برای پیوند دادن دغدغه‌های شخصی، زیست‌محیطی و سیاسی-اجتماعی است (اتون و لورنتزن، ۲۰۰۳: ۲). دیدگاه اکوفمینیسم معتقد است که بین تسلط بر زنان و تسلط بر محیط طبیعی ارتباط نزدیک وجود دارد و این موضوع به شکل رادیکال بیان می‌دارد که تسلط بر طبیعت جنبه‌ای از نظام تسلط مردان است (کادورث، ۲۰۰۵: ۷).

1- ecofeminism

2- Françoise d'Eaubonne

3- sexism

اکوفمینیسم‌ها استدلال‌هایی را مبنی بر تفاوت‌های بنیادی محیط‌زیست‌گرایی مردان و زنان مطرح می‌کنند. طرفداران این نحله فکری بر این باورند که مسایل و رفتارهای غیرمسئولانه زیست‌محیطی نتیجه سلطه مردان است (بری، ۲۰۰۷). در واقع تخریب و نابودی و بر هم خوردن نظم اکوسیستم، بازتاب تسلط مردان و بی‌توجهی آنان به حفظ طبیعت است (هانینگان، ۲۰۰۶: ۳۷). هرچند دیدگاه رایج فمینیستی سعی دارد نزدیکی زنان به طبیعت و نزدیکی مردان به فرهنگ را رد کند، اکوفمینیسم‌ها با طرح مجدد پرسش رابطه زنان با طبیعت، پذیرفتند که ممکن است این پیوند وجود داشته باشد. اکوفمینیسم‌ها اظهار داشتند که بین زنان و طبیعت می‌تواند ویژگی مثبت و منحصر به فرد فمینیسم در عصری که آسیب‌ها و خطرهای محیط‌زیست جهان را تهدید می‌کند رابطه‌ای خاص باشد (ساتن، ۱۳۹۲: ۹۳). با این توصیف می‌توان این فرضیه را مطرح کرد که آیا زنان محیط‌زیست‌گراتر از مردان هستند؟ به‌طور خاص در این مقاله باید گفت آیا زنان در مقایسه با مردان نسبت به محیط‌زیست نگرش مطلوب‌تری دارند؟ در واقع آیا زنان نگرش محیط‌زیست محور^۱ دارند؟

زنان حیات‌بخش و پرورش‌دهنده انسان خاکی هستند و به‌علت همین طبیعت نهفته در وجودشان، طبیعت را بهتر درک می‌کنند و برای حفظ آن انگیزه بهتری دارند (حاتمی‌نژاد و جاهدی، ۱۳۸۸: ۵۱). هرچند رویکردهای اکوفمینیسمی، که بر شباهت‌های گسترده قوی بین زنان و طبیعت تکیه دارند، تا حدی مورد انتقاد قرار گرفته‌اند (الکوف، ۱۹۸۸: ۱۸۸)، به اعتقاد غالب اکوفمینیست‌ها زنان با طبیعت رابطه و پیوند قوی، خاص و ضروری دارند که می‌تواند دانش منحصر به فردی را درباره محیط طبیعی به آنها بدهد. بنابراین توسعه و بسط خودهای بوم‌شناختی برای زنان راحت‌تر و آسان‌تر است. بدین معنا که هرچه افراد بیشتری خودشان را به‌عنوان موجودات طبیعی‌ای تجربه کنند که پیوندهای قوی با محیط طبیعی دارند، به احتمال زیاد خواهان حفاظت و دفاع از محیط طبیعت در برابر توسعه بیش از حد و اقدامات

1- Eco-centric

مخرب خواهند بود (ساتن، ۱۳۹۲: ۹۶). در واقع زنان نسبت به مردان به مشکلات محیط‌زیست پاسخگوتر و حساس‌تر هستند (ملور، ۲۰۰۶: ۱۱).

با توجه به این که گفته می‌شود نوع نگرش به محیط، در نظام ارزشی اشخاص ریشه دارد و نگرش‌های افراد در مورد موضوعات محیطی براساس نوع ارزشی است که این اشخاص برای خود، دیگران و موجودات دیگر قایلند (شولتز، ۲۰۰۰)، این بحث با تأثیر جنسیت بر نگرش‌های زیست‌محیطی بی‌ارتباط نیست. در واقع نوع ارزشی که زنان و مردان برای خود قایل هستند یکسان نیست و همین امر باعث می‌شود با محیط پیرامون خود نیز متمایز رفتار کنند.

اکوفمینیست‌ها نظریه زیست‌محیطی‌ای را ترسیم می‌کنند که روابط انسانی با طبیعت را به‌عنوان شکلی از تسلط، مفهوم‌سازی می‌نماید. آنها همچنین نسخه‌ای از زیست‌شناسی اجتماعی را که در آن تسلط بر طبیعت با تفاوت‌های مبتنی جنسیت، نژاد و طبقه ارتباط تنگاتنگی دارد، ارائه کرده‌اند. اکوفمینیسم می‌تواند به‌عنوان پارادایمی که به دنبال فهم رابطه متقابل بین اشکال مختلف تسلط مبتنی بر تفاوت‌هاست تعریف شود (کادورث، ۲۰۰۵: ۱۰۱). از سال‌های آغازین موج دوم فمینیسم، عده‌ای از آنها پیشنهاد می‌کردند که تخریب و بی‌تفاوتی نسبت به محیط‌زیست موضوع نظریه فمینیستی است. درگیری فمینیست در سیاست‌های ضدنظامی و مسایل رو به ازدیاد زیست‌محیطی، در عمل نشان می‌دهد که آنها به چنین موضوعاتی توجه دارند. اکوفمینیسم به‌عنوان بخشی از نظریه اجتماعی این ایده سیمون دوبوار^۱ را، که زنان در خلال بهره‌کشی معمول از سوی مردان قرابت خاصی با جهان طبیعی دارند، پذیرفته‌اند (ملور، ۱۹۹۲: ۵۱).

باید دانست که نظریات اکوفمینیستی بر اساس فرضیات بنیادین طبیعت رابطه بین زنان و محیط‌زیست، پارادایم‌های زیست‌محیطی، رویکردهای فمینیستی، ریشه بحران‌های

1- Simone de Beauvoir

زیست‌محیطی و اهداف و وسایل دستیابی به آن به چند دسته تقسیم می‌شوند. اکوفمینیسم‌ها ممکن است لیبرال، مارکسیست، سوسیالیست، فرهنگی، رادیکال، پست‌مدرن و یا زن‌محیطی^۱ باشند (اتون و لورنتزن، ۲۰۰۳: ۳). ویکتوریا داویون^۲ دو شاخه اکوفمینیسم را از هم متمایز می‌کند. یکی از آنها زنان طرفدار محیط‌زیست هستند و دیگری طرفداران محیط‌زیست، که کمتر دیدگاه‌های فمینیستی دارند (داویون، ۱۹۹۸: ۸). کریس کومو^۳ نیز اکوفمینیسم‌هایی را که بر اساس شباهت بین چیزها، از جمله زنان و حیوانات مشخص می‌شوند از فمینیسم‌های محیط‌زیست‌گرا^۴، که بر پیوند بین اشکال و مصادیق ظلم و ستم تأکید دارند، جدا می‌کند (کومو، ۱۹۹۸: ۷). با توجه به این‌که تحقیق حاضر به دنبال بررسی نظریه اکوفمینیسم نیست، و اشاره به این نظریه تنها برای رسیدن به فرضیه اصلی تحقیق یعنی تفاوت جنسیتی نگرش‌های زیست‌محیطی است، از توضیح مفصل پیرامون شاخه‌های مختلف این نحله فکری پرهیز می‌شود. در هر حال مبنای همه نظریات اکوفمینیستی به نوعی تفاوت نسبت زنان و مردان با طبیعت است که فرض اصلی این تحقیق را بازگو می‌کند.

روش‌شناسی

روش این پژوهش تحلیل ثانویه^۵ است. این روش، استفاده از داده‌هایی است که مؤسسات یا محققان دیگری گردآوری کرده‌اند. با دستیابی به این اطلاعات کل مراحل ساختن پرسشنامه، اجرای آن و نمونه‌گیری حذف می‌شود. روش تحلیل ثانویه با مزیت سرعت بیشتر، حداقل هزینه و نمونه عالی، میدان تحقیق را بر روی طیف گسترده‌ای از محققان باز می‌کند. هم‌چنین این روش امکان تحلیل مقایسه‌ای و طولی را نیز به پژوهشگر می‌دهد (دواس، ۱۳۸۵: ۸۱ و ۸۳). باید ذکر کرد که تحلیل ثانویه فی‌نفسه روش خاصی نیست، بلکه

1- ecowomanist
 2- Victoria Davion
 3- Chris Cuomo
 4- Ecological feminism
 5- Secondary analysis

تحلیل جدیدی از داده‌هایی است که به منظور دیگری گردآوری شده‌اند. هاکیم این روش را چنین تعریف می‌کند: «هر تحلیل بعدی از مجموعه اطلاعات موجودی است که تفسیر، نتیجه‌گیری و یا شناختی افزون بر گزارش اول یا متفاوت با آن ارائه نماید. یکی از مزایای تحلیل ثانوی این است که محقق را به تفکر بیشتر درباره مطالب اساسی و اهداف نظری مطالعه می‌کشد تا در مورد مسایل روش‌شناسی گردآوری داده‌های جدید». این خود یکی از دلایل اعتبار این روش است (بیکر، ۱۳۸۵: ۳۰۷ و ۳۰۸).

عموماً تحلیل ثانویه استفاده از داده‌های گردآوری شده پیمایشی، برای مطالعه موضوعی غیر از موضوع محقق اول است که در اینجا نیز به‌همین منظور از این روش استفاده خواهد شد. در این تحقیق سعی شده است که از آخرین داده‌های موجود طرح «پیمایش ارزش‌های جهانی» به‌عنوان یکی از جامع‌ترین پیمایش‌های بین‌المللی استفاده شود. شایان ذکر است که طرح حاضر در ایران زیر نظر استادان بنام علوم اجتماعی انجام شده و داده قابل اتکایی برای پاسخگویی به فرضیه تحقیق حاضر است.

در تعریف مفهومی نگرش زیست‌محیطی باید گفت عبارت است از: مجموعه نسبتاً پایداری از احساسات، باورها و آمادگی‌های رفتاری اشخاص، اندیشه‌ها و گروه‌ها نسبت به محیط‌زیست، به‌طوری که این محیط جزئی از نظام باورها و احساسات تلقی شود (بارکر، ۲۰۱۰). برای توضیح در مورد عملیاتی‌سازی مفهوم مذکور در ادامه گویه‌های مرتبط با نگرش‌های زیست‌محیطی در پرسشنامه پیمایش ارزش‌های جهانی خواهد آمد.

جدول شماره ۲ سؤالات مرتبط با نگرش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی؛ موج پنجم WVS

پاسخ	گویه‌ها	questions
فعال / غیرفعال / عضو نیستم	عضویت در سازمان حفاظت محیط‌زیست	of Active/Inactive embership environmental organization
خیلی زیاد/ زیاد/ تاحدی / کم/ اصلاً/ به هیچ‌وجه	اهمیت حفاظت از محیط‌زیست	It is important to looking after the environment
حفاظت محیط‌زیست/ رشد اقتصادی	کدام الویت دارد: محیط‌زیست یا رشد اقتصادی	Protecting environment vs. growth Economic
کاملاً موافق/ موافق / مخالف/ کاملاً مخالف	بخشی از درآمد را صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست می‌کنم	Would give part of my environment for the income
پاسخ	گویه‌ها	questions
کاملاً موافق/ موافق / مخالف/ کاملاً مخالف	موافق افزایش مالیات هستم اگر این پول اضافی صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست شود	Increase in taxes if used to environmental prevent pollution
کاملاً موافق/ موافق / مخالف/ کاملاً مخالف	دولت باید بدون گرفتن پول از ما از آلودگی محیط‌زیست جلوگیری کند	Government should reduce pollution environmental
خیلی جدی‌ست/ تاحدی / خیلی جدی نیست/ اصلاً	مسئله کیفیت بد آب در جامعه خود	Environmental problems in your community: Poor water quality
خیلی جدی‌ست/ تاحدی / خیلی جدی نیست/ اصلاً	مسئله کیفیت بد هوا در جامعه خود	Environmental problems in your community: Poor air quality
خیلی جدی‌ست/ تاحدی / خیلی جدی نیست/ اصلاً	مسئله فاضلاب و بهداشت نامناسب در جامعه خود	Environmental problems in your community: Poor sewage and sanitation
خیلی جدی‌ست/ تاحدی / خیلی جدی نیست/ اصلاً	افزایش درجه حرارت کره زمین (تأثیرات گلخانه‌ای) در جهان	Environmental problems in Global warming the world: or the greenhouse effect
خیلی جدی‌ست/ تاحدی / خیلی جدی نیست/ اصلاً	از دست رفتن کره زمین یا انواع موجودات یا تنوع زیستی در جهان	Environmental problems in of plant or the world: Loss animal species or biodiversity
خیلی جدی‌ست/ تاحدی / خیلی جدی نیست/ اصلاً	آلودگی رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و اقیانوس‌ها در جهان	Environmental problems in Pollution of the world: rivers, lakes and oceans
خیلی زیاد/ زیاد/ کم/ خیلی کم	اعتماد به سازمان حفاظت از محیط‌زیست	Confidence: The Environmental Protection Movement

دولت‌های ملی / سازمان‌های منطقه‌ای / سازمان ملل	حفاظت از محیط زیست برعهده کیست	Who should decide: protection of the environment
---	--------------------------------	--

در این بخش سعی می‌شود براساس سؤالات مختلفی، که توصیف آن از نظر گذشت، یک شاخص عددی بسازیم که به کمک آن بتوان کشورهای مختلف را با توجه به این که نگرش و رفتار آنها نسبت به محیط‌زیست مطلوب و مثبت است و یا منفی، دسته‌بندی نمود. برای این کار به ماتریس عملیاتی این شاخص نیاز داریم که در ادامه خواهد آمد. این که برخی گویه‌های فوق در محاسبه شاخص نگرش زیست‌محیطی می‌توانند کنار گذاشته شوند محل بحث است. برای مثال عضویت در سازمان حفاظت از محیط زیست و اعتماد به آن شاید و یا این که حفاظت از محیط زیست برعهده کیست، به خوبی نمی‌توانند نگرش مثبت یا منفی افراد را در باره نگرش زیست‌محیطی نشان دهند. به همین دلیل در این قسمت برخی گویه‌ها کنار گذاشته شده‌اند. در نهایت برای این که بتوانیم مفاهیمی را که ذیل شاخص نگرش زیست‌محیطی قرار می‌گیرند، شناسایی کنیم، با استفاده از تحلیل عامل اکتشافی سعی کرده‌ایم گویه‌هایی را که می‌توان آنها را ذیل یک عامل قرار داد استخراج نماییم.

جدول شماره ۳ تحلیل عامل شاخص نگرش زیست‌محیطی

ماتریس عامل‌ها بعد از چرخش ^۱				
ردیف	گویه‌ها	عامل‌های استخراج شده		
		۱	۲	۳
۱	حفاظت از محیط زیست و مراقبت از طبیعت برایم مهم است	۰/۰۷۹۰	۰/۲۱۷۰	۰/۳۴۴۰
۲	کدام الویت دارد: حفاظت از محیط‌زیست یا رشد اقتصادی	۰/۰۸۵	۰/۲۱۸۰	۰/۳۲۱۰
۳	بخشی از درآمد را صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست می‌کنم	۰/۱۱۴۰	۰/۲۸۰	۰/۸۵۰۰
۴	موافق افزایش مالیات هستم اگر این پول اضافی صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست شود	۰/۰۷۸۰	۰/۰۳۰	۰/۸۵۰۰
۵	دولت باید بدون گرفتن پول از ما از آلودگی محیط‌زیست جلوگیری کند	۰/۲۳۴۰	۰/۰۵۷۰	۰/۴۹۱

ماتریس عامل‌ها بعد از چرخش ^۱				
۰/۰۰۴	۰/۰۹۹۰	۰/۹۱۶۰	مسئله کیفیت بد آب در جامعه خود	۶
۰/۰۰۱	۰/۱۷۴۰	۰/۸۹۰۰	مسئله کیفیت بد هوا در جامعه خود	۷
۰/۰۱۱	۰/۱۲۸۰	۰/۹۰۵۰	مسئله فاضلاب و بهداشت نامناسب در جامعه خود	۸
۰/۰۶۵۰	۰/۸۱۱۰	۰/۱۱۸۰	افزایش درجه حرارت کره زمین (تأثیرات گلخانه‌ای) در جهان	۹
۰/۱۱۳۰	۰/۸۴۷۰	۰/۱۱۹۰	از دست رفتن کره زمین، انواع موجودات یا تنوع زیستی در جهان	۱۰
۰/۰۳۴۰	۰/۸۲۵۰	۰/۱۷۳۰	آلودگی رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و اقیانوس‌ها در جهان	۱۱

روش استخراج: تحلیل عوامل بنیادین^۱ / روش چرخش: واریماکس با آزمون کیزر^۲

طبق جدول فوق می‌توان سه عامل از مجموعه گویه‌های فوق استخراج نمود. زیر گویه‌های مرتبط با هر عامل، که بیشترین همبستگی را با عامل، خود دارند، خط کشیده شده است. همچنین گویه ردیف ۵ رابطه معکوسی با عامل ۳ دارد، که در جدول شماره ۳ لحاظ شده و کدگذاری آن با سایر گویه‌های عامل ۳ متفاوت بوده است. باید توجه داشت که اطمینان از صحت نتایج تحلیل عامل اکتشافی، بدون تأیید نظری صرفاً یک یافته آماری است. اما دقت در گویه‌های ذیل، هر عامل نشان می‌دهد که گویه‌های ردیف ۱ تا ۵ بیشتر اهمیت شخص به محیط زیست و گویه‌های ردیف ۶ تا ۱۱ عمدتاً حساسیت و نگرانی شخص نسبت به مسایل زیست محیطی را نشان می‌دهند. البته گویه‌های ردیف ۶ تا ۱۱ نیز دقیقاً مشابه هم نیستند؛ گویه‌های ۶ تا ۸ به مشکلات و به عبارتی به حساسیت‌های محلی (منطقه‌ای در داخل خاک یک کشور) و گویه‌های ۹ تا ۱۱ به مسایل جهانی و به عبارتی به حساسیت‌های فرامنطقه‌ای مربوط می‌شوند.

بر اساس استدلال فوق سه مفهوم «اهمیت زیست محیطی»، «حساسیت زیست محیطی محلی» و «حساسیت زیست محیطی جهانی»، که توسط محقق نام‌گذاری شده است، استخراج گردید. نکته مهم در مورد این مفهوم‌سازی، تفاوت بین «اهمیت» و «حساسیت» است. در این شاخص‌سازی منظور از «اهمیت» این است که فرد تا چه حد دغدغه زیست محیطی دارد و حاضر است در مقام عمل نیز کاری برای حفظ محیط‌زیست انجام دهد. به بیان دیگر

1- Extraction Method: Principal Component Analysis

2- Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization

«اهمیت زیست‌محیطی» نوعی نگرش معطوف به عمل و رفتار است. اما منظور از «حساسیت» نوعی نگرانی مسئولانه نسبت به محیط‌زیست است که ذهنی‌تر و سطحی‌تر از مفهوم «اهمیت» تلقی می‌شود. در واقع «حساسیت زیست‌محیطی» نشانگر این است که فرد تا چه حد درگیری ذهنی نسبت به محیط‌زیست دارد و اتفاقات مثبت و منفی محیطی پیرامونش، حساسیت وی را برمی‌انگیزاند. مفهوم محلی و جهانی بودن نیز اشاره به دامنه این نگرانی دارد.

جدول شماره ۴ ماتریس عملیاتی نگرش زیست‌محیطی و ابعاد آن

ردیف	ابعاد	گویه‌ها	پاسخ و نمره	دامنه نمره
۱		حفاظت از محیط زیست و مراقبت از طبیعت برایم مهم است	خیلی شبیه من=۶ / شبیه من=۵ / تا حدودی شبیه من=۴ / کمی شبیه من=۳ / شبیه من نیست=۲ / اصلاً شبیه من نیست=۱	
۲	اهمیت زیست‌محیطی	کدام الویت دارد: حفاظت از محیط‌زیست یا رشد اقتصادی	محیط‌زیست=۲ / رشد اقتصادی و ...=۱	۱ تا ۴
۳		بخشی از درآمد را صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست می‌کنم	کاملاً موافق=۴ / موافق=۳ / مخالف=۲ / کاملاً مخالف=۱	تعداد گمشده قابل قبول=۲
۴		موافق افزایش مالیات هستم اگر این پول اضافی صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست شود	کاملاً موافق=۴ / موافق=۳ / مخالف=۲ / کاملاً مخالف=۱	
۵		دولت باید بدون گرفتن پول از ما از آلودگی محیط‌زیست جلوگیری کند	کاملاً موافق=۱ / موافق=۲ / مخالف=۳ / کاملاً مخالف=۴	
۶	حساسیت زیست‌محیطی محلی	مسئله کیفیت بد آب در جامعه خود	خیلی جدی‌ست=۴ / تا حدودی جدی‌ست=۳ / خیلی جدی نیست=۲ / اصلاً جدی نیست=۱	۱ تا ۴
۷		مسئله کیفیت بد هوا در جامعه خود	خیلی جدی‌ست=۴ / تا حدودی جدی‌ست=۳ / خیلی جدی نیست=۲ / اصلاً جدی نیست=۱	تعداد گمشده قابل قبول=۱
۸		مسئله فاضلاب و بهداشت نامناسب در جامعه خود	خیلی جدی‌ست=۴ / تا حدودی جدی‌ست=۳ / خیلی جدی نیست=۲ / اصلاً جدی نیست=۱	
۹	حساسیت زیست‌محیطی جهانی	افزایش درجه حرارت کره زمین (تأثیرات گلخانه‌ای) در جهان	خیلی جدی‌ست=۴ / تا حدودی جدی‌ست=۳ / خیلی جدی نیست=۲ / اصلاً جدی نیست=۱	۱ تا ۴
۱۰		از دست رفتن کره زمین یا انواع موجودات یا تنوع زیستی در جهان	خیلی جدی‌ست=۴ / تا حدودی جدی‌ست=۳ / خیلی جدی نیست=۲ / اصلاً جدی نیست=۱	تعداد گمشده قابل قبول=۱
۱۱		آلودگی رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و اقیانوس‌ها در جهان	خیلی جدی‌ست=۴ / تا حدودی جدی‌ست=۳ / خیلی جدی نیست=۲ / اصلاً جدی نیست=۱	
		شاخص «نگرش زیست‌محیطی»	میانگین نمره ابعاد	۱ تا ۴

برای توضیح نحوه عملیاتی‌سازی سه مفهوم فوق، که در جدول ۴ آمده است، می‌توان گفت برای فردی که حفاظت از محیط زیست و مراقبت از طبیعت مهم است، حفاظت از محیط‌زیست نسبت به رشد اقتصادی برایش الویت دارد و کاملاً موافق است که بخشی از درآمدش را صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست کند و مالیات بیشتری بپردازد که صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست شود و نیز کاملاً مخالف سپردن مشکل آلودگی محیط‌زیست به دولت است و بیشترین اهمیت را به محیط‌زیست می‌دهد و بالاترین نمره را در شاخص «اهمیت زیست‌محیطی» کسب می‌کند. همچنین فردی که مسئله کیفیت بد آب، هوا، فاضلاب و بهداشت را در جامعه خود خیلی جدی می‌داند، بیشترین «حساسیت زیست‌محیطی محلی» را دارد و بالاترین نمره را در این شاخص کسب می‌کند. در نهایت فردی که مسئله افزایش درجه حرارت کره زمین، از دست رفتن انواع موجودات و تنوع زیستی، آلودگی رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و اقیانوس‌ها را در جهان خیلی جدی می‌داند، بیشترین «حساسیت زیست‌محیطی جهانی» را دارد و بالاترین نمره را در این شاخص کسب می‌کند. در مقابل شخصی نیز خواهد بود که پایین‌ترین نمره را در سه شاخص فوق می‌گیرد.

با استفاده از ترکیب این سه شاخص، می‌توانیم به نوعی نمره «نگرش زیست‌محیطی» هر یک از افراد را به دست آوریم. نمره نگرش زیست‌محیطی در سطح هر کشور نیز، از میانگین نمره کل نمونه‌های مربوط به آن کشور به دست می‌آید. برای مثال نمره این شاخص در کشور ایران برابر است با میانگین نمره ۲۶۶۷ نفر، که به طور تصادفی از مناطق مختلف کشور انتخاب شده‌اند. همچنین با استفاده از شاخص «نگرش زیست‌محیطی»، که نمره آن بین ۱ تا ۴ است، می‌توانیم کشورها را در سه گروه قرار دهیم. کشورهای دارای نگرش منفی (پایین) نسبت به محیط‌زیست، کشورهای دارای نگرش متعادل (متوسط) نسبت به محیط‌زیست و کشورهای دارای نگرش مثبت (بالا) نسبت به محیط‌زیست. با استفاده از این شاخص هم می‌توان عوامل مؤثر بر نگرش زیست‌محیطی افراد را تحلیل کرد

و هم کشورها را با هم مقایسه نمود که در بخش یافته‌ها به‌عنوان هدف مقاله حاضر، تأکید اصلی بر تحلیل یکی از عوامل مؤثر بر نگرش‌های زیست‌محیطی خواهد بود.

تحلیل یافته‌ها

با توجه به این‌که تحقیق حاضر بر تحلیل تفاوت‌های جنسیتی نگرش‌های زیست‌محیطی در ایران تأکید دارد، در ادامه رابطه بین هریک از گویه‌های مذکور با متغیر جنسیت بررسی می‌شود:

جدول شماره ۵ رابطه هریک از گویه‌ها با جنسیت، آزمون مربوطه و نتیجه معناداری

گویه‌ها	نتیجه رابطه	آزمون / معناداری
عضوت در سازمان حفاظت محیط‌زیست	غیرمعنادار / جنبه شغلی دارد مطرح نیست	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۲۶
اهمیت حفاظت از محیط‌زیست	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۳۴
کدام الویت دارد: حفاظت از محیط‌زیست یا رشد اقتصادی	معنادار / زنان اولی را مهم‌تر می‌دانند	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۰۳
بخشی از درآمد را صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست می‌کنم	غیر معنادار / بین موافق، مخالف معنادار	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۰۹
موافق افزایش مالیاتم اگر صرف جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست شود	معنادار / بین موافق، مخالف معنادار	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۰۰
دولت باید بدون گرفتن پول از ما از آلودگی محیط‌زیست جلوگیری کند	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۱۲
مسئله کیفیت بد آب در جامعه خود	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۳۷
مسئله کیفیت بد هوا در جامعه خود	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۶۱
مسئله فاضلاب و بهداشت نامناسب در جامعه خود	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۸۶
افزایش درجه حرارت کره زمین (تأثیرات گلخانه‌ای) در جهان	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۰۷
از دست رفتن کره زمین یا انواع موجودات یا تنوع زیستی در جهان	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۲۸
آلودگی رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و اقیانوس‌ها در جهان	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۱۷
اعتماد به سازمان حفاظت از محیط زیست	غیر معنادار /	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۱۰
حفاظت از محیط زیست برعهده کیست	معنادار / زنان بیشتر دولت و مردان سازمان ملل	خی‌دو، لاند و تالو / ۰/۰۴

جدول شماره ۵ نشان می‌دهد در بسیاری از موارد بین نگرش مردان و زنان تفاوت معناداری وجود ندارد. در واقع آنچه نگرش زیست‌محیطی زنان و مردان را تحت تأثیر قرار می‌دهد چیزی فراتر از جنسیت آنهاست. همان‌طور که در مباحث نظری نیز تأکید شد، متغیرهای زیادی بر نگرش زیست‌محیطی افراد اثر دارد. البته این توضیح در مورد تمام گویه‌ها صدق نمی‌کند و تحلیل یافته‌ها نشان داد که تفاوت جنسیتی نگرش زیست‌محیطی در ایران در برخی گویه‌ها قابل مشاهده است.

در ادامه با کمک تحلیل واریانس مقیاس «نگرش زیست‌محیطی»، که در بخش روش‌شناسی نحوه محاسبه آن توضیح داده شد، تفاوت آن در بین مردان و زنان تحلیل می‌شود:

جدول شماره ۶ تحلیل واریانس مقیاس «نگرش زیست‌محیطی» در بین مردان و زنان

شاخص و ابعاد آن	جنسیت	فراوانی	میانگین نمره	سطح معناداری
اهمیت زیست‌محیطی	مردان	۱۳۲۰	۷۷۱۸.۲	۰/۰۳۷
	زنان	۱۳۱۰	۸۰۷۳.۲	
	کل جامعه	۲۶۳۰	۷۸۹۵.۲	
حساسیت زیست‌محیطی محلی	مردان	۱۳۲۰	۶۰۰۹.۳	۰/۲۵۶
	زنان	۱۳۱۳	۵۷۴۴.۳	
	کل جامعه	۲۶۳۳	۵۸۷۷.۳	
حساسیت زیست‌محیطی جهانی	مردان	۱۳۰۹	۶۲۲۷.۳	۰/۴۷۹
	زنان	۱۲۹۳	۶۰۷۹.۳	
	کل جامعه	۲۶۰۲	۶۱۵۴.۳	
شاخص نگرش زیست‌محیطی	مردان	۱۳۲۱	۲۲۸۶.۳	۰/۷۵۱
	زنان	۱۳۱۴	۲۳۳۱.۳	
	کل جامعه	۲۶۳۵	۲۳۰۸.۳	

مطابق جدول ۶ بین شاخص‌نهایی «نگرش زیست‌محیطی» و جنسیت تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود. اما باید دانست که شاخص فوق‌ترکیبی از گویه‌های مختلف است که گاهی اثر یکدیگر را خنثی می‌کنند. در بخش روش‌شناسی سعی شد که این نقیصه تا حد

زیادی برطرف گردد تا بتوان تفاوت‌های موجود بین زنان و مردان را بیشتر تحلیل کرد. همان‌طور که می‌دانیم به لحاظ آماری و به کمک تحلیل عامل اکتشافی، می‌توان گویه‌های یک شاخص را، که به هم مرتبط هستند، ذیل چند عامل قرار داد. اگر گویه‌های ذیل یک عامل به لحاظ نظری قابل ارتباط باشند، می‌توان از مجموع آنها یک مفهوم ساخت. در اینجا نیز با روش تحلیل عامل اکتشافی و تأیید نظری آن سه مفهوم جداگانه استخراج شد که در جدول قابل مشاهده است.

در تحلیل نتایج به دست آمده باید گفت از نظر حساسیتی که افراد نسبت به محیط‌زیست جامعه خود و نیز جهانی که در آن زندگی می‌کنند قایلند، بین نگرش زنان و مردان تفاوت معناداری دیده نمی‌شود. در واقع برخلاف ادعای اکوفمینیسم‌ها، در ایران زنان و مردان برای مسایل زیست‌محیطی چه در سطح محلی و منطقه‌ای و چه در سطح جهانی حساسیت تقریباً یکسانی قایل هستند. بدون در نظر گرفتن معناداری آماری حتی مردان کمی بیش از زنان نسبت به این مسایل حساسیت نشان می‌دهند که این موضوع خلاف مدعای اکوفمینیسم‌هاست. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که عوامل دیگری ذهنیت مردان و زنان را نسبت به محیط‌زیست حساس می‌کند که اگر به صورت متغیر میانجی، وارد رابطه جنسیت و نگرش زیست‌محیطی شوند خود را نشان می‌دهند. البته این بحث خارج از اهداف مقاله حاضر است و به تحقیقات جداگانه‌ای نیاز دارد. اما در مورد اهمیت نسبت به مسایل زیست‌محیطی، که با توجه به گویه‌هایی که ذیل این مفهوم قرار گرفته‌اند، می‌توان گفت نگرش معطوف به عمل و رفتار محسوب می‌شود و شاید از جهاتی در مقایسه با «حساسیت زیست‌محیطی» مهم‌تر جلوه کند، بین زنان و مردان تفاوت معناداری مشاهده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد اهمیت زنان نسبت به مسایل زیست‌محیطی بیشتر از مردان است که این امر مؤید دیدگاه اکوفمینیسم‌ها نیز است. در واقع در عمل زنان بیش از مردان حاضرند برای محیط‌زیست پیرامون خود وقت و هزینه صرف کنند. این تفاوت به لحاظ آماری نیز معنادار شده و در نتیجه قابل اتکاست.

بحث و نتیجه‌گیری

برخی محققان به این نتیجه رسیده‌اند که زنان در مقایسه با مردان به پیام‌های مربوط به وضعیت محیطی، که بالقوه برای خودشان، سایرین و گونه‌های دیگر دارد، حساس‌ترند (استرن و همکاران، ۱۹۹۳). گرچه عده‌ای (زین و پیرس، ۲۰۰۲) وجود تفاوت‌های جنسیتی را در جهت‌گیری‌های نگرشی و این‌که زنان بیشتر از مردان نگرش‌های زیست‌محور دارند را تأیید کرده‌اند (استگر و ویت، ۱۹۸۹؛ ویلیامز و جانکر، ۱۹۹۰؛ اسکات و ویلتز، ۱۹۹۴). برخی یافته‌ها نشان می‌دهد زمانی که تفاوت دو جنس را در مورد موضوعات زیست‌محیطی که در سطح جهانی مطرح هستند بسنجیم، تفاوت کم و نامحسوس را مشاهده می‌کنیم؛ اما اگر این تفاوت را در سطح منطقه‌ای ارزیابی کنیم، زنان توجه بیشتری به مسایل زیست‌محیطی منطقه‌ای را بیان می‌کنند (دیویدسون و فرودبرگ، ۱۹۹۶). البته تحقیق حاضر با رد این فرض در ایران، تفاوت اصلی زنان و مردان در نگرش‌شان نسبت به محیط‌زیست را نه در منطقه‌ای یا جهانی بودن این حساسیت، بلکه در خود حساسیت به مفهوم کلی کلمه، در مقایسه با اهمیت معطوف به رفتار می‌بیند. به بیان دیگر مسایل زیست‌محیطی در ایران برای زنان و مردان به یک اندازه دغدغه ذهنی ایجاد می‌کند، اما زنان بیشتر از مردان حاضرند برای این دغدغه وقت بگذارند و هزینه کنند.

رابطه غیرمعنادار بین جنسیت و تعدادی از گویه‌های پرسشنامه تحقیق نشان می‌دهد که نمی‌توان دیدگاه اکوفمینیست را در ایران به طور کامل پذیرفت، بلکه صرفاً در برخی ابعاد تفاوت نگرش زنان و مردان به محیط زیست قابل مشاهده است. گرچه شاید نتوان جنسیت را به عنوان یک متغیر مستقل تأثیرگذار بر نگرش افراد به محیط زیست دانست، اما در برخی ابعاد تفاوت نگرش زنان و مردان به محیط زیست اطرافشان غیرقابل انکار است.

بیش از چهل سال از طرح رویکرد اکوفمینیسم در حوزه محیط‌زیست می‌گذرد و این رویکرد به دانش نظری محیط‌زیست پیرامون انسان غنای مضاعفی بخشیده است. با توجه

به گسترده بودن این رویکرد، از یک‌سو امکان آزمون تمام مفروضات بنیادین آن در یک تحقیق امکان‌پذیر نیست و از سوی دیگر نمی‌توان به طور کامل همه فرضیات آن را پذیرفت و یا رد کرد. نتایج تحقیق حاضر در راستای محدودیت دوم مطرح‌شده قرار گرفته است، در واقع باید گفت در ایران حساسیت و نگرانی ذهنی نسبت به محیط‌زیست بین زنان و مردان تقریباً یکسان است، اما اهمیت دادن به محیط‌زیست که معطوف به اقدام و عمل است، در بین زنان بیش از مردان است. هرچند این یافته بخشی از فرضیات اکوفمینیسم را تأیید و برخی از آنها را رد می‌کند، اما انجام این بررسی تجربی به دانش نظری اولیه‌ای که مطرح شد کمک نموده است. به بیان دیگر طبق یافته‌های تحقیق نمی‌توان صرفاً این فرضیه جهت‌دار را مطرح کرد که زنان رفتارهای زیست‌محیطی بهتری نسبت به مردان دارند، بلکه موضوع اصلی تفاوت نگاه زنان و مردان و نگرش آنها به محیط‌زیست و آن هم در برخی ابعاد است. به عبارت دیگر یافته‌ها نشان می‌دهد از نظر حساسیتی که افراد نسبت به محیط‌زیست جامعه خود و نیز جهانی که در آن زندگی می‌کنند قایلند، بین نگرش زنان و مردان تفاوت معناداری دیده نمی‌شود. اما در مورد اهمیت نسبت به مسایل زیست‌محیطی و نگرش مسئولانه معطوف به عمل و رفتار، بین زنان و مردان تفاوت معناداری مشاهده شده است.

در ادامه می‌توان یک فرض قابل بررسی در همین راستا را مطرح کرد که می‌تواند به عنوان یک پیشنهاد نگریسته شود. این که آیا ایده اکوفمینیسم‌ها در کشورهای توسعه‌یافته‌تر که فمینیسم در آنها گسترش بیشتری پیدا کرده است، در مقایسه با کشوری مثل ایران که فمینیسم کمتر در آن مقبولیت عام پیدا کرده است تفاوتی دارد؟ در واقع می‌توان این فرض را مطرح کرد که در کشورهای اروپایی و آمریکایی در مقایسه با ایران، نگرش زیست‌محیطی زنان مطلوب‌تر از مردان است.

سخن پایانی این که در تبیین تفاوت نگرش زیست‌محیطی زنان و مردان باید چند موضوع را مد نظر قرار داد. از یک‌سو زنان نوعی حمایت فطری و غریزی از محیط‌زیست دارند، که خود ناشی از دارا بودن ویژگی مادرانه و حساسیت و توجه بیشتر به تغییرات محیط

اطراف و تأثیر آن بر سلامت کودک است و بنابراین زنان به طور فطری و غریزی گرایش دارند که دلسوزانه‌تر از مردان در اندیشه حفظ محیط‌زیست باشند. برای مثال زنان در طول تاریخ نشان داده‌اند که به شکار و کشتن حیوانات علاقه‌ای ندارند. اما موضوع مهم‌تر، تجربیات اجتماعی متفاوت زنان و مردان در استفاده از منابع طبیعی است. به بیان دیگر تفاوت نگرش زیست‌محیطی زن و مرد به واسطه تجربیاتی است که در زمینه استفاده از منابع داشته و دارند؛ در واقع تقسیم‌بندی جنسیتی کار بر اساس شرایط اجتماعی، به زنان نقش‌هایی را واگذار می‌کند که آنان را به سمت مدیریت منابع طبیعی سوق داده است. نکته دیگر آسیب‌پذیر بودن بیشتر زنان از آلودگی‌های زیست‌محیطی است که بر نگرش آنها نسبت به محیط‌زیست بی‌تأثیر نخواهد بود.

منابع

- احمدوند، مصطفی؛ نوری‌پور، مهدی (۱۳۸۹) نگرش‌های زیست‌محیطی دانشجویان کشاورزی دانشگاه یاسوج. تحلیلی جنسیتی، *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، جلد ۶، شماره ۲.
- بیکر، ترزا. ال (۱۳۸۹) *نحوه انجام تحقیقات اجتماعی*. ترجمه هوشنگ نایی، نشر نی.
- حاتمی‌نژاد، حسین؛ جاهدی، فاطمه (۱۳۸۸) جایگاه دانش زیست محیطی زنان در توسعه پایدار شهری. *مجله شهرداری*، سال نهم، شماره ۹۵.
- دواس، دی.ای (۱۳۸۵) *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*. ترجمه هوشنگ نایی، تهران، نشر نی.
- ساتن، دبلیو فیلیپ (۱۳۹۲) *درآمدی بر جامعه‌شناسی محیط‌زیست*. ترجمه دکتر صادق صالحی، انتشارات سمت، چاپ اول.
- صالحی، صادق؛ امامقلی، لقمان. الف (۱۳۹۱) بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتار زیست‌محیطی. مطالعه موردی استان کردستان، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره سیزدهم، شماره ۴.
- صالحی، صادق؛ امامقلی، لقمان. ب (۱۳۹۱) مطالعه تجربی رابطه آگاهی و رفتار زیست‌محیطی؛ مطالعه مناطق شهری و روستایی شهرستان سنندج، *مجله مسایل اجتماعی ایران*، سال سوم، شماره ۱.
- صالحی عمران، ابراهیم؛ آقامحمدی، علی (۱۳۸۹) بررسی دانش، نگرش و مهارت‌های زیست‌محیطی معلمان آموزش دوره ابتدایی استان مازندران، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۹۵، ۹۱-۱۱۷.
- عابدی سروستانی، احمد (۱۳۹۰) واکاوی نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی: مطالعه‌ای درباره دانشجویان کارشناسی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، جلد ۷، شماره ۲.
- فردوسی، سیما. مرتضوی، شهرناز، رضوانی، نعیمه (۱۳۸۶) رابطه بین دانش زیست‌محیطی و رفتارهای محافظت از محیط، *پژوهشنامه علوم انسانی*، شماره ۵۳.
- نواح، عبدالرضا؛ شهروز، فروتن کیا (۱۳۹۰) بررسی رابطه بین کنش عقلانی و رفتارهای زیست‌محیطی؛ مطالعه مورد جامعه شهری اندیمشک، *فصلنامه علمی محیط‌زیست*، شماره ۵۱.
- Alcoff, L. (1988) *Cultural Feminism versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory*, Signs 13.

- Barker, L.A. (2010) *Exploring the relationship between general and specific environmental attitudes and environmentally responsible behavioral intention: A Survey of OHV and ATV Riders in the Adirondacks* (dissertation), Retrieved from ProQuest Dissertations and Theses database.
- Barry, J. (2007) *Environment and social theory*, London and New York: Routledge.
- Budak. D.B, Budak. F, Zaimoglu. Z, Kekec. S, and Yavuz Suca. M. (2005) Behavior and attitudes of students toward environmental Issues at faculty of Agriculture, Turkey. *Journal of Applied sciences*, 7, 1244-1227.
- Cudworth, Erika (2005) *Developing Ecofeminist Theory; The Complexity of Difference*, Palgrave Macmillan publication.
- Cuomo, C. (1998) *Feminism and Ecological Communities: An Ethic of Flourishing*. London: Routledge.
- Davion, V. (1994) *Is Ecofeminism Feminist?* in K. Warren. ed., *Ecological Feminism*. London: Routledge.
- Deng, J, Walker, G.J and Swinnerton, G. (2006) A comparison of environmental values and attitudes between Chines in Canada and Anglo-Canadians. *Environment and behavior*, 38 (1): 22-47.
- Dunlap, R.E., Jones, R.E. (2002) Environmental concern: Conceptual and Measurement Issues, In Dunlap RE and Michelson W. (Eds.). *Handbook of Environmental Sociology*, 482-524. Westport, CT: Greenwood Press.
- Eaton, Heather. Lorentzen, Lois Ann (2003) *Ecofeminism and globalization; Exploring Culture, Context, and Religion*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Ewers, A., Galloway, G. (2004) Expressed environmental attitudes and actual behavior: Exploring the Concept of Environmentally Desirable Responses, *Paper presented at the International Outdoor Education Research Conference*, La Trobe University, Bendigo, Victoria, Australia, July 6-9.
- Fransson, N., Gärling, T. (1999) Environmental concern: conceptual definitions, measurement methods and research findings, *Journal of Environmental Psychology*, 19, 369-382.

- Gifford, Robert. Sussman, Reuven (2012) *Environmental attitudes, The Oxford Handbook of Environmental and Conservation Psychology*, Oxford university press.
- Hannigan, John (2006), *Environmental sociology*, Second edition, Taylor & Francis Group, Routledge press.
- Hini, Dean. Gendall, Philip. Kearns, Zane (1995) The Link between environmental attitudes and behaviour, *Marketing Bulletin*, 6, 22-31.
- Johnson, C.Y, Bowker, J.M and Cordell, H.K. (2004) Ethnic variation in environmental belief and behavior. An examination of the new ecological paradigm in social psychological context. *Environment and behavior*, ۳۶: ۱۵۷-۱۸۶.
- Kaiser, F.G; Wolfing, S; Fuhrer, U. (1999) Environmental attitude and ecological behavior. *Journal of Environmental psychology*. 19, 1-19.
- Malkis, A., Grasmick, H.G. (1977) Support for the Ideology of the environmental movement: Alternative Hypothesis, *Western Sociological Review*, 8, 25-47.
- Mellor, Mary (2003) *Gender and the environment, Ecofeminism and globalization*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Mellor, M. (1992) *Breaking the Boundaries: Towards a Feminist Green Socialism*. London: Virago Press.
- Sdhultz, W. & Zelezny, L (2000) Values as predictions of environmental attitudes: evidence for consistency across ۱۴ countries, *Journal of Environmental Psychology*, 19, 225-295.
- Shobeiri, S. M. Omidvar B. and Prahallada N.N. (2006) Influence of gender and type of school on environmental attitude of teachers in Iran and India, International *Journal of Environment Science and Technology*, Vol. 3, No. 4, pp. 351-357
- Stren. P.C; Dietz. T. & Kalof, L (1993) value and orientation, gender and environmental concern, *Journal of Environment and behavior*, 25.
- Tremblay, K., Dunlap, R. (1978) Ural-urban residence and concern with environmental Quality, *Public Opinion Quarterly*, 44, 181-197.

-
- VanLiere, K.D., Dunlap, R.E. (1980) The Social bases of environmental concern: A Review of Hypothesis, Explanations, and Empirical Evidence, *Public Opinion Quarterly*, 44,181-199.
  - Zinn, H.C. & Pierce, C. (2002) Value, *Gender and Concern about Potentially Dangerous Wildlife*. 34: 239-256.